

EL ABRIC DE LA FALGUERA (Alcoi, Alacant).

8.000 años de ocupación humana en la cabecera del río de Alcoi

ORETO GARCÍA PUCHOL · J. EMILI AURA TORTOSA
COORDINADORES

Ayuntamiento de Alcoi

OBRAS SOCIALES

El Abric de la Falguera (Alcoi, Alacant). — Alicante: Diputación Provincial; Alcoy: Ayuntamiento: Caja de Ahorros del Mediterráneo, 2006 (Alcoy: Gráficas Alcoy)

Bibliografía

Contiene: V. 1. 8.000 años de ocupación humana en la cabecera del río de Alcoi/Oreto García Puchol, J. Emili Aura Tortosa (coords.).- 304 p. : il. col.; 26 cm. V. 2. Estudios [Recurso electrónico]/Oreto García Puchol, Lluís Molina Balaguer (coords.).- 1 disco compacto (CD-ROM).

ISBN 84-89136-47-5 - D.L. A-1.107-2006

1. Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo Moltó (Alcoi) 2. La Falguera (Alcoi)—Restos arqueològics I. García Puchol, María Oreto II. Aura Tortosa, Juan Emilio III. Molina Balaguer, Lluís IV. Alacant (Província). Diputació Provincial V. Alcoi. Ajuntament VI. Caja de Ahorros del Mediterráneo

902/904(460.315Alcoi)

© De esta edición: Excma. Diputación de Alicante, Excmo. Ayuntamiento de Alcoy y Caja de Ahorros del Mediterráneo
© Del texto y de las ilustraciones: los autores

I.S.B.N.: 84-89136-47-5
Depósito Legal: A-1.107-2006
Imprime: Artes Gráficas Alcoy

AUTORES

- ACOSTA MATARREDONA, Jordi
Geógrafo. jordi.acosta@hotmail.com
- AURA TORTOSA, Joan Emili
Universitat de València. emilio.aura@uv.es
- BARTON, Carl Michael
Arizona State University. michael.barton@asu.edu
- BENEITO LLORIS, Àngel
Historiador. beneitolloris@hotmail.com
- BERNABEU AUBÁN, Joan
Universitat de València. juan.bernabeu@uv.es
- CARRIÓN MARCO, Yolanda
Universitat de València. yolanda.carrion@uv.es
- FAIRÉN JIMÉNEZ, Sara
Universidad de Alicante. sara.fairen@ua.es
- GARCÍA BORJA, Pablo
Universitat de València. paucanals@hotmail.com
- GARCÍA PUCHOL, Oreto
Universitat de València. oreto.garcia@uv.es
- GIBAJA BAO, Juan Francisco
Museu d'Arqueologia de Catalunya. jfgibaja@teleline.es
- GUILLEM CALATAYUD, Pere Miquel
Museu de la Valltorta. Generalitat Valenciana. guillempere@yahoo.es
- GUILLEM GARCÍA, Gabriel
Historiador. gabrielguillem@hotmail.com
- JORDÁ PARDO, Jesús Francisco
Universidad Nal. de Educación a Distancia. jjorda@geo.uned.es

- MARTÍ OLIVER, Bernat
S.I.P. Diputació de València. bernat.marti@dva.gva.es
- MCCLURE, Sarah Barbara
University of Oregon. sbm@uoregon.edu
- MOLINA BALAGUER, Lluís
Universitat de València. lluis.molina@uv.es
- NEBOT i CERDÀ, Begonya
Historiadora. begonyanebot@hotmail.com
- NEBOT i CERDÀ, Josep R.
Conselleria de Territori i Habitatge. nebot_jos@gva.es
- OROZCO KÖHLER, Teresa
Universitat de València. teresa.orozco@uv.es
- PASCUAL BENITO, Josep Lluís
Universitat de València. josep.ll.pascual@uv.es
- PÉREZ JORDÀ, Guillem
Universitat de València. guillem.perez@uv.es
- PÉREZ RIPOLL, Manuel
Universitat de València. manuel.perez@uv.es
- SCHMICH, Steven
Arizona State University. steven.schmich@asu.edu
- SEGUÍ SEGUÍ, Joan Ramón
Diputació Provincial de València. joan.segui@xarxamuseus.com
- SEGURA MARTÍ, Josep Maria
Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi. jmsegura@alcoi.org
- VERDASCO CEBRIÁN, Carlos
Estudios GeoArqueológicos. c.carlos@verdasco.com
- WILHENS, Barry
Arizona State University. barry.wilkens@asu.edu

LOS ESPECIALISTAS e investigadores en el ámbito de la arqueología inciden en la presencia, a partir de un determinado periodo de nuestra prehistoria (el VI milenio), de una dualidad económica y cultural entre yacimientos de nueva ocupación, que incorporan además de unas pautas económicas y culturales novedosas hasta entonces, la tecnología neolítica, y aquellos otros yacimientos, que presentan una continuidad respecto a los momentos inmediatamente anteriores a este y que incorporan de forma gradual los elementos neolíticos. Siguiendo con este razonamiento la Cova de l'Or de Beniarrrés sería un ejemplo emblemático del primer grupo de yacimientos y el Abric de la Falguera estaría en la línea de aquellos otros que desde una economía cazadora-recolectora van asimilando paulatinamente las novedades neolíticas.

Aquí radica, con los datos disponibles en la actualidad, el interés por estos yacimientos, y, sobre todo, la necesidad de continuar en su investigación, clave para entender uno de los periodos más trascendentales de la prehistoria.

La Diputación de Alicante no es ajena a esta fundamental tarea, no sólo impulsando excavaciones, estudios e investigaciones, sino favoreciendo su divulgación, publicación y difusión, bien a través de su Área de Cultura o de modo especial desde el Museo Arqueológico o la Fundación MARQ. Y si recientemente resolvía impulsar el centro de interpretación de la Cova de l'Or en Beniarrrés junto al ayuntamiento de dicha localidad, ahora hace lo propio con la magnífica publicación de los resultados alcanzados en la investigación del poblamiento prehistórico de la vall del Barxell-Polop y de la excavación del Abric de la Falguera en Alcoy.

Publicación esta que coincide con el transcurso de los veinticinco primeros años de excavación de los abrigos. Aquel inicial grupo de entusiastas colaboradores del Museo Arqueológico Municipal "Camil Visiedo" de Alcoy iniciaron una senda que han recorrido y recorren un cualificado equipo de profesionales entre los que cabe nombrar a Oreto García Puchol y J. Emili Aura Tortosa, entorno a un proyecto en el que han participado instituciones tan prestigiosas como la Arizona State University y la Universidad de Valencia junto al museo de Alcoy. Museo que desde que se creara en 1945 ha mantenido lazos tan estrechos con el de la Diputación de Alicante, tanto que van más allá de los puramente museísticos.

Renovar esta colaboración en las vísperas del 75 aniversario del museo arqueológico de Alicante, es para este y para la Diputación de Alicante una gran alegría, hacerlo posibilitando la edición de este espléndido libro junto al Ayuntamiento de Alcoy y la Caja de Ahorros del Mediterráneo es todo un honor. El que estas entidades hayamos confluído en este mismo objetivo no sólo es muestra del compromiso de todas ellas por la investigación, conservación y difusión de nuestro patrimonio, sino también de la profesionalidad y entusiasmo de las personas al frente de nuestros museos.

Enhorabuena.

JOSÉ JOAQUÍN RIPOLL SERRANO

Presidente de la Diputación de Alicante y
de la Fundación MARQ

LA CIUDAD que este mismo año recuerda y celebra el 750 aniversario de su fundación fue también una de las pioneras en el estudio de las sociedades de la Prehistoria, asumiendo así un temprano compromiso con la investigación, la conservación y la divulgación de las raíces más ocultas y profundas de su Historia.

Puede que se trate de una simple coincidencia, pero el descubrimiento del conjunto arqueológico del Barranc de les Coves coincidió con la edición de un volumen memorial sobre los 100 años de estudios arqueológicos en Alcoy, en cuyas páginas se dieron a conocer sus materiales arqueológicos y el Arte prehistórico de sus abrigos. Transcurridos veinticinco años desde entonces se publican los resultados alcanzados en la investigación del poblamiento prehistórico de la vall del Barxell-Polop y de la excavación del Abric de la Falguera.

Un amplio equipo multidisciplinar integrado por investigadores de diferentes centros y basado en un proyecto nacido de la colaboración entre la Arizona State University, la Universitat de València y el Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi, nos invita a observar los cambios ocurridos en las últimas sociedades de la Prehistoria y las diferentes formas de gestión humana registradas en el Carrascal de la Font Roja: desde la Prehistoria a la actualidad, recorriendo las diferentes formas y usos que la Arqueología, la memoria histórica y la Etnología han podido restituir.

En la publicación de estas investigaciones y estudios, nos sentimos orgullosos de compartir protagonismo con la Diputación de Alicante, la Fundación MARQ y la Caja de Ahorros del Mediterráneo, instituciones a las que agradecemos su apoyo incondicional.

Para el Ayuntamiento de Alcoy es un motivo de satisfacción participar en la divulgación de un proyecto al que se siente ligado a través del Museo Arqueológico Municipal, además de constituir una de sus obligaciones con la sociedad: el conocimiento y conservación de nuestro patrimonio arqueológico.

JORGE SEDANO DELGADO
Alcalde de Alcoy

LAS MIRADAS a nuestro pasado, el mejor conocimiento de nuestra historia y el estudio continuado de todos y cada uno de los pasos dados por nuestros ancestros forman parte aún hoy día de lo que somos, de nuestra forma de ser y de vivir.

Son esas miradas al pasado las que nos enseñan a relativizar las cosas y a ser conscientes de que antes que nosotros, otros seres humanos poblaron estas tierras, de las que somos herederos momentáneos.

Es ahí donde reside la importancia de libros como el que nos ocupa; la vigencia de ese pasado mucho más cercano de lo que se puede pensar en un primer momento. Por ello, que los conocimientos atesorados en el yacimiento alcoyano del Abric de la Falguera vean la luz y se compartan es una tarea que ha encontrado el apoyo institucional necesario para trasladar a la sociedad el fruto del esfuerzo de los profesionales implicados en este estudio.

Un proyecto en el que la Caja del Mediterráneo tiene el honor de participar junto con el Ayuntamiento de Alcoi y la Diputación de Alicante a través de la Fundación MARQ que tutela su Museo Arqueológico Provincial, en la coedición del libro "El Abric de la Falguera (Alcoi, Alacant), 8.000 años de ocupación humana en la cabecera del río de Alcoi".

La encomiable labor investigadora realizada por el equipo multidisciplinar del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València, sobre cuyos resultados se articula la redacción de este libro, se ha ampliado desde esos primeros vestigios de actividad en el yacimiento hasta la primera mitad del siglo XX, realizando un recorrido histórico asombroso.

Para Obras Sociales CAM es una satisfacción la oportunidad de figurar junto al Ayuntamiento de Alcoi y la Diputación de Alicante como entidades que aportan su apoyo a este proyecto, llevado a cabo por personas a quienes preocupa la conservación y preservación del patrimonio de esta provincia.

Colaborar en la divulgación de esta investigación entra de lleno en las líneas de actuación que se llevan a cabo desde Obras Sociales, de intentar estar ahí donde los profesionales lo necesitan y volcarse en el apoyo, junto a otras instituciones, en la edición de sus investigaciones.

VICENTE SALA BELLÓ

Presidente de la Caja de Ahorros del Mediterráneo

ÍNDICE vol. 1

PRÒLEG	17
PRESENTACIÓ	22
1. EL ESCENARIO ACTUAL	25
1.1. El medio físico. <i>C. Michael Barton</i>	27
1.2. El paisatge vegetal actual. <i>J. R. Nebot i Cerdà</i>	35
1.3. Usos tradicionals en els voltants de l'abric de la Falguera i el barranc de les Coves. <i>J. Seguí Seguí</i>	43
El barranc de les Coves. Un refugi de pastors. <i>J. Seguí Seguí</i>	50
El teular de la Torre Redona a la partida de Polop. <i>G. Guillem García</i>	53
Els forns de calç, testimonis de pedra i foc. <i>B. Nebot Cerdà – J. Acosta Matarredona</i>	56
El camí carreter de la pedrera de Sant Cristòfol (Alcoi, Alacant). <i>A. Beneito Lloris – J. M. Segura Martí</i>	59
Depòsits per a conservar la neu. Un patrimoni singular al Carrascal de la Font Roja. <i>J. M. Segura Martí</i>	62
2. POR UNA INTEGRACIÓN DE LA INFORMACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL VALLE DEL BARXELL-POLOP (ALCOI, ALACANT)	65
2.1. Historia de la investigación. <i>J. E. Aura Tortosa</i>	67
2.2. Systematic survey and landscape studies. <i>C. Michael Barton</i>	73
2.2.1. Field methods for survey.	
2.2.2. Chronology from surface assemblages.	
2.2.3. Landuse Modeling.	
2.2.4. Longterm Human Ecology in the Polop.	
El Barranc de les Coves. Un paraje con arte rupestre. <i>S. Fairén Jiménez</i>	84
3. EL ABRIC DE LA FALGUERA EN EL BARRANC DE LES COVES. ESTRATIGRAFÍA Y SECUENCIA CULTURAL	89
3.1. Contexto geológico y geomorfológico. <i>J. F. Jordá Pardo</i>	93
3.2. El Abric de la Falguera. Trabajos, estratigrafía y secuencia. <i>O. García Puchol, Ll. Molina Balaguer, J. E. Aura Tortosa</i>	97
3.2.1. Las campañas de 1998, 1999 y 2001.	
3.2.2. Litoestratigrafía, sedimentología e interpretación geoarqueológica de los depósitos.	
3.2.3. Secuencia arqueológica y fases culturales.	
3.2.4. Definición de la secuencia crono-cultural.	
3.2.5. Fuegos, fosas y madrigueras. Estructuras y procesos post-deposicionales.	
3.2.6. Las dataciones.	
Los micromamíferos (Insectivora, Rodentia y Chiroptera) del Abric de la Falguera, un pequeño fragmento de la historia de la vida. <i>P. M. Guillem Calatayud</i>	118

4. LOS ÚLTIMOS CAZA-RECOLECTORES. LA INFORMACIÓN DERIVADA DEL REGISTRO CONOCIDO	125
4.1. Las ocupaciones del Mesolítico reciente en Falguera. <i>O. García Puchol, J. E. Aura Tortosa, M. Pérez Ripoll, Y. Carrión Marco, G. Pérez Jordà, C. C. Verdasco, J. Ll. Pascual Benito, P. M. Guillem Calatayud</i>	127
4.1.1. El inicio de la secuencia mesolítica: la fase VIII	
4.1.2. Los suelos de ocupación de la fase VII.	
4.1.3. La evolución final del mesolítico en el abrigo.	
4.2. La dinámica secuencial del Mesolítico en la fachada mediterránea peninsular. <i>O. García Puchol, J. E. Aura Tortosa</i>	137
4.2.1. La geometrización de las industrias: un panorama complejo.	
4.2.1.1. El preludio.	
4.2.1.2. Sobre la génesis y consolidación del geometrismo.	
4.2.1.3. El geometrismo peninsular.	
4.2.2. La evolución industrial: una implantación desigual en el espacio y en el tiempo.	
La fauna de los niveles mesolíticos de Falguera. <i>M. Pérez Ripoll</i>	158
Resultados preliminares del análisis funcional del utillaje lítico del Abric de la Falguera: Los niveles del Mesolítico reciente y del Neolítico antiguo. <i>J. F. Gibaja Bao</i>	160
Non-destructive Identification and Characterization of Lithics from the Polop Alto: A Preliminary Assessment Using Proton Induced X-ray Emission (PIXE). <i>S. Schmich, B. Wilkens</i>	164
5. SOBRE LAS PRIMERAS OCUPACIONES NEOLÍTICAS	171
5.1. La lectura del inicio de la secuencia neolítica en el abrigo. <i>O. García Puchol</i>	173
5.1.1. Mesolíticos y Neolíticos en Falguera: una ruptura anunciada.	
5.1.2. La evolución final del Mesolítico en Falguera en contexto.	
5.2. El Neolítico inicial en Falguera: Una estratigrafía compleja. <i>O. García Puchol, Ll. Molina Balaguer, Y. Carrión, M. Pérez Ripoll, G. Pérez Jordà, J. Ll. Pascual Benito, C. C. Verdasco, P. Guillem Calatayud</i>	181
5.2.1. El primer Neolítico en Falguera.	
5.2.2. La difícil definición del final de la fase VI.	
5.3. Una visión actual sobre el origen y difusión del Neolítico en la Península Ibérica. <i>Ca. 5600-5000 cal a.C. J. Bernabeu Aubán</i>	189
5.3.1. La configuración del debate actual.	
5.3.2. La hipótesis dual.	
5.3.3. Problemas con el registro. El ruido y la información.	
5.3.3.1. Tafonomía y Contextos Arqueológicos Aparentes (CAA).	
5.3.3.2. Conclusión ¿Qué hacer?	
Principios	
Procedimientos.	
5.3.4. Revisando la información.	
5.3.4.1. Cronología de la Expansión.	
5.3.4.2. Cardial y Neolítico. La Península Ibérica.	
5.3.4.3. El destino de los grupos mesolíticos.	
Vas amb decoració simbòlica a l'Abric de la Falaguera. <i>Ll. Molina Balaguer, P. García Borja</i>	212
Les dades paleocarpològiques, un registre encara massa pobre. <i>G. Pérez Jordà</i>	214

6. PASTORES, FUEGOS Y TERRITORIO. EL ABRIC DE LA FALGUERA Y SUS USOS A LO LARGO DEL NEOLÍTICO	217
6.1. Las evidencias de una orientación ganadera. Los datos. <i>Y. Carrión Marco, Ll. Molina Balaguer, M. Pérez Ripoll, O. García Puchol, G. Pérez Jordà, C. C. Verdasco, S. B. McClure</i>	219
6.1.1. La información estratigráfica.	
6.1.2. La cultura material y la gestión de los recursos.	
6.2. Las ocupaciones del Abric de la Falguera en contexto. El papel de la ganadería en las sociedades neolíticas. <i>Ll. Molina Balaguer, Y. Carrión Marco, M. Pérez Ripoll</i>	237
6.2.1. Introducción.	
6.2.2. La indefinición funcional durante el VI milenio a.C.	
6.2.3. La "ausencia de datos" durante el V milenio a.C.	
6.2.4. La especialización ganadera durante el Neolítico Final/Calcolítico.	
6.2.5. Recapitulación: la ganadería en las sociedades del Neolítico Final/Calcolítico.	
Estudio tafonómico de los huesos de conejo de Falguera. <i>M. Pérez Ripoll</i>	252
7. LAS OCUPACIONES RECIENTES DEL ABRIGO	257
7.1. El cambio definitivo en la gestión del abrigo: el tramo superior de la secuencia. <i>Ll. Molina Balaguer, Y. Carrión Marco, O. García Puchol, M. Pérez Ripoll, C. C. Verdasco, G. Pérez Jordà</i>	259
7.2. Las ocupaciones prehistóricas más recientes del abrigo de la Falguera: marginalidad en un contexto plenamente antropizado. <i>Ll. Molina Balaguer, Y. Carrión Marco</i>	265
Los botones de marfil de Falguera. <i>J. Ll. Pascual Benito</i>	269
Una moneda de Claudio II en la Falguera. <i>T. Hurtado Mullor</i>	272
Vestigios de hogares en las fases recientes de ocupación del abrigo. <i>Y. Carrión Marco</i>	274
8. EL ABRIC DE LA FALGUERA EN LA VALL DEL BARXELL-POLOP. UNA PERSPECTIVA DIACRÓNICA	277
8.1. Las trazas de la ocupación humana en el valle	281
8.2. El Abric de la Falguera y su implicación en la secuencia arqueológica regional	285
BIBLIOGRAFÍA	291

ÍNDICE vol. 2 CD

EL ABRIC DE LA FALGUERA: ESTUDIOS

Coordinadores: Oreto García Puchol, Lluís Molina Balaguer

ÍNDICE	II
PRESENTACIÓN.	III-V
O. García Puchol, Ll. Molina Balaguer	
1. LA EXCAVACIÓN	1
O. García Puchol, Ll. Molina Balaguer	
2. ESTUDIO GEOARQUEOLÓGICO DEL ABRIC DE LA FALGUERA (ALCOI, ALACANT)	19
J. F. Jordá Pardo	
3. ESTUDIO MICROSEDIMENTOLÓGICO DEL ABRIC DE LA FALGUERA (ALCOI, ALACANT)	42
C. Verdasco Cebrián	
4. LA SECUENCIA ANTRACOLÓGICA DEL ABRIC DE LA FALGUERA	60
Y. Carrión Marco	
5. ESTUDI DE LES LLAVORS I ELS FRUITS	111
G. Pérez Jordà	
6. ESTUDIO ARQUEOZOOLOGICO DEL ABRIC DE LA FALGUERA (ALCOI, ALACANT)	120
M. Pérez Ripol	
7. LOS MICROMAMÍFEROS (INSECTIVORA, RODENTIA Y CHIROPTERA) DEL ABRIC DE LA FALGUERA, UN PEQUEÑO FRAGMENTO DE LA HISTORIA DE LA VIDA	158
P. M. Guillem Calatayud	
8. LA MALACOFUNA DEL ABRIC DE LA FALGUERA	168
J. Ll. Pascual Benito	
9. LA CERÀMICA PREHISTÒRICA DE L'ABRIC DE LA FALGUERA	175
Ll. Molina Balaguer	
10. NEOLITHIC CERAMIC TECHNOLOGY AT ABRIC DE LA FALGUERA	246-
S. B. McClure	
11. LA PIEDRA TALLADA DEL ABRIC DE LA FALGUERA	260
O. García Puchol	
12. EL UTILLAJE ÓSEO Y LOS ADORNOS DEL ABRIC DE LA FALGUERA.	296
J. Ll. Pascual Benito	
13. LA PIEDRA PULIDA Y EL INSTRUMENTAL DE MOLIENDA	312
T. Orozco Köhler	

PRÒLEG

Bernat Martí Oliver

A penes unes línies pintades en les parets dels abrics i uns fragments de ceràmica decorats amb impressions cardials foren suficients perquè a la primeria dels anys vuitanta el Barranc de les Coves adquirira un protagonisme destacat dins la nostra recerca prehistòrica. Barranc ombrívol per la densa vegetació que beu les seues aigües, compartides amb una petita canal que ens recorda la “profunda, secular i persistent acció humana sobre aquestes terres”, com diu J. R. Nebot, aquest paratge del Carrascal de la Font Roja ha captivat la nostra atenció des d’aleshores. L’anàlisi dels materials recuperats en els treballs de neteja immediats al descobriment del seu abric de la Falguera i sobretot les excavacions arqueològiques dirigides per Oreto García Puchol i per Emili Aura Tortosa, com ben bé demostra aquest llibre, aniran contant-nos la història que comença amb els grups humans que al final dels temps paleolítics, a temporades, feren servir aquest abric com a recer, vivint de renadiu als seus voltants. Després va esdevenir lloc de refugi també per als primers agricultors i ramaders, de les preocupacions dels quals és testimoni l’art rupestre dels encontorns, i va veure perllongada durant segles la seua utilització per a guardar-hi els ramats; així ha abastat el que ha estat mode de vida tradicional, a què tot just hem dit adéu en les dècades passades.

Per ordre d’aparició, darrere de les pintures rupestres i de les ceràmiques, l’existència d’una indústria lítica atribuïda a l’Epipaleolític geomètric obriria l’espectre dels problemes que cal considerar en l’abric de la Falguera. En efecte, el 1984, en el llibre dedicat a commemorar el primer segle d’Arqueologia prehistòrica alcoiana trobem, entre les seues imatges, la indústria lítica, les ceràmiques impreses i incises, una fotografia de la cata clandestina que havia violentat el jaciment i encara un primer calc de les pintures rupestres de l’abric IV del mateix Barranc de les Coves. Era ací on E. Aura avançava que la seqüència d’habitació de l’abric s’iniciava amb un nivell propi de l’Epipaleolític geomètric del tipus “Cocina” i que s’havien diferenciat clars nivells del Neolític cardial per damunt d’aquell. Una superposició que convidava a demanar-se quin havia estat el destí dels grups caçadors i recol·lectors davant el procés d’introducció de l’agricultura i la ramaderia a les nostres terres, és a dir, quina havia estat la transcendència del nivell epipaleolític que comentem, cas d’existir aquesta, en la conformació de les primeres comunitats agrícoles. Una problemàtica que deixava en un segon pla la potent estratigrafia que rebria l’abric, testimoni de la recurrència en les ocupacions de caire ramader per més de set mil·lennis, d’acord amb la seua forma i situació, i amb les restes d’un petit mur de pedra que encara el tancava.

Poc després d’aquestes primeres notícies, C. M. Barton i F. Rubio presentaven els detalls de la seqüència cultural i la datació absoluta d’un pinyol d’*Olea sp.*, c. 7400 BP, que vindria a confirmar la freqüentació de l’abric pels grups epipaleolítics amb armadures geomètriques. Llavors

—eren ja els anys noranta— el jaciment passava a incorporar-se definitivament a les valoracions de caire general. En aquests anys la investigació valenciana continuava interrogant-se per les relacions i transferències tecnològiques entre el substrat epipaleolític i els primers grups neolítics vinculats al món mediterrani. Les indicacions de l'abric de la Falguera sobre aquests possibles transvasaments no passarien desapercebudes, sobretot en lligar-les amb els resultats que s'avançaven de les excavacions a l'abric del Tossal de la Roca, conduïdes per C. Cacho. Fent una proposta que capgirava les consideracions sobre la territorialitat epipaleolítica i neolítica que es feien en la bibliografia valenciana des dels anys cinquanta i que tenien en la proposta de J. Fortea l'última referència, J. Juan Cabanilles diria ara que en les comarques centromeridionals del País Valencià la diversitat Epipaleolític-Neolític no es corresponia a variacions estacionals ni funcionals d'un poblament que devia explotar distints medis ambients, bé fóra mitjançant la caça i la recol·lecció, bé mitjançant l'agricultura i la ramaderia, sinó que es tractava d'una dualitat de grups i tradicions. Ho demostraria el fet que en aquells jaciments on s'identificava la fàcies epipaleolítica de tipus "Cocina", com a l'abric de la Falguera i al Tossal de la Roca, aquesta corresponia només al seu horitzó més antic. Per tant, la seqüència cultural de l'Epipaleolític recent semblava detenir-se en aquesta zona en la fase antiga, denominada Cocina I, i després només s'hi trobava la tradició neolítica cardial més pura. Calia destacar, per tant, que l'aparició del Neolític en els dits ambients implicava una marcada ruptura pel que fa a la cultura material, l'economia o el pensament simbòlic.

Les coses no tenien, però, perfils tan rectes, i la investigació valenciana mantenia aleshores distints fronts oberts. La documentació arqueològica del Neolític havia estat dominada tradicionalment per les coves, mentre que ara s'ampliava considerablement a poblats i abrics amb art rupestre. Quant a les campanyes de prospecció sistemàtica, com a la vall del Barxell-Polop, amb la participació destacada d'alguns dels autors d'aquest llibre i el suport del Museu d'Alcoi, de la Universitat de València i de la Universitat d'Arizona, hom pretenia copsar quin havia estat el poblament en els diferents períodes de la Prehistòria. D'aquestes ens parla ací M. C. Barton, dels distints mètodes que s'han desenvolupat per a avaluar la intensitat de l'ocupació dels territoris des dels temps paleolítics a fi d'establir quina va ser la dinàmica dels socioecosistemes. L'observació del paisatge, dels usos actuals dels sòls, de la presència/absència i de la densitat de determinats materials arqueològics serien els indicadors que donen suport a les reflexions sobre la interacció entre processos naturals i culturals al llarg del temps i a les valoracions sobre continuïtats o cesures en el poblament. En el nostre cas, els resultats portarien a plantejar dos models ben diferents quant a l'origen del Neolític: aquell de la ininterupció, que considerava com a possibles protagonistes del canvi els grups epipaleolítics; i aquell que valorava com a més probable que estàvem en una zona de frontera, al davant de dos grups culturalment diferenciats, amb els problemes de relació que s'hi associen.

És clar que els models condicionen inevitablement la lectura de la territorialitat. Des de la perspectiva del final del Paleolític, E. Aura ens mostrarà la "fractura" representada pel Mesolític de moeses i denticulats que a poc a poc afermava la seua presència en els jaciments de la façana mediterrània peninsular, com ara al Tossal de la Roca, tot succeint-li el Mesolític amb armadures trape-

zoidals, que representaria la fi dels caçadors. L'abric de la Falguera i el Tossal de la Roca són els representants d'aquest Mesolític geomètric a les comarques centrals valencianes, un període en què els grups de "caçadors del bosc" s'assentarien sobre entorns cada vegada més delimitats, fins a l'extrem de merèixer la consideració de territoris, en el seu sentit econòmic, social i polític. La qüestió punyent era si a l'horitzó d'aquests grups de caçadors s'albirava l'alba d'una nova etapa. De manera que no ens ha de sorprendre, doncs, que els objectius principals dels treballs d'excavació a l'abric de la Falguera, de 1998 a 2001, pretengueren conèixer quina havia estat l'evolució i el destí dels grups "mesolítics".

Queda clar que eren diverses les hipòtesis que esperaven confirmació de l'abric de la Falguera. Al remat, els treballs arqueològics es van inclinar per mantenir-se davall l'ombra d'una territorialitat que exclouia mútuament, en el temps i en l'espai d'aquestes comarques, els últims nivells epipaleolítics-mesolítics i els més antics neolítics. En la seua tesi doctoral, dedicada a la pedra tallada de la neolitització, O. García Puchol ja va avançar la interpretació dels treballs en curs, i en va llegir l'estratigrafia com el resultat d'una marcada ruptura entre estrats mesolítics i neolítics. La cronologia del nivell neolític es remuntava al seu horitzó més antic, d'acord amb la datació AMS d'una llavor de cereal, c. 6500 BP. Les excavacions començaven a parlar i no cal insistir en la seua importància. A més a més, en aquest mateix treball traspuntaven ja noves qüestions, com la funcionalitat neolítica i posterior del paratge, com a hàbitat, com a corral, com a suport de la vida tradicional i explotació de la muntanya. Uns aspectes d'especial interès, ens dirà O. García, són els estudis en curs de microestratigrafia, efectuats per C. Verdasco, que permeten considerar la possibilitat que la profusió de focs identificada en la sedimentació de l'abric estiga en relació amb el tancament de bestiar en aquest lloc, la qual cosa es podria remuntar a l'inici de la seqüència neolítica i perdurar fins a temps subactuals.

Els treballs d'excavació, com no podria ser d'una altra manera, havien obert el ventall de les preguntes dirigides a l'abric de la Falguera, amb la participació d'un nombrós equip investigador. De tots els fruits d'aquesta intensa recerca pluridisciplinària se n'ocupa aquest llibre, coordinat per O. García Puchol i per E. Aura, amb el complement necessari de la documentació dels treballs d'excavació, reunida en el CD que l'acompanya, també coordinat per O. García Puchol i per Ll. Molina. Les respostes que ací trobarem, com hem pogut comprovar moltes vegades a peu del jaciment, ens donaran claror en molts casos, mentre que en d'altres es cobriran amb el vel de les dificultats i entrebancs que oposa l'abric. Fet i fet, quant al tema fonamental del contacte entre els nivells epipaleolítics i neolítics, la superfície excavada del nivell inicial de l'ocupació afebleix els criteris d'absència que en part determinen l'atribució cultural i cronològica a la fase A del Mesolític recent, i l'allunyen així de la datació del cereal neolític. El suport a aquesta proposta arriba també dels estudis de caire regional sobre la dinàmica seqüencial del Mesolític de la façana mediterrània, dins la qual emmarquen la seua proposta O. García Puchol i E. Aura: l'articulació Epipaleolític microlaminar - fàcies macrolítica de denticulats - fàcies geomètrica - primer Neolític. L'abric de la Falguera és un exemple de la discontinuïtat entre les dues darreres fàcies, amb la qual cosa coincideix amb el Tossal de la Roca i amb l'absència d'assentaments que mostren un ple desenvolupament de l'última fase geomètrica en el territori que va des de la costa fins a la

Serra de Mariola, malgrat la intensa prospecció d'aquest territori. Tot el contrari del que succeeix amb l'inici de la seqüència neolítica en aquestes comarques.

També de la resta de la investigació podem dir que ha estat una intensa aventura intel·lectual i ha demanat un gran esforç de col·laboració. L'exposició de J. Bernabeu sobre la visió actual de l'origen i difusió del Neolític a la Península Ibèrica és més que precisa. Naturalment queden els problemes, sobre el destí dels grups mesolítics o els models atlàntic i mediterrani, sobre el significat del doble bisell o de les decoracions epicardials, però no són dubtes que puguem plantejar sense més i a voluntat. Amb el ple Neolític canvien ja les prioritats de la recerca al voltant de l'abric. Importen ara els altres problemes que "pateix" la seua estratigrafia, com el possible hiatus en la documentació de la presència humana ací des del final del Neolític epicardial fins a l'alba del Calcolític. Des de l'inici del V mil·lenni el jaciment sembla tenir un paper marginal per als grups neolítics que poblen la zona, fins a la fi del IV mil·lenni quan, amb una dinàmica diferent, s'activa el jaciment convertit ara en corral. El simple enunciat d'alguns dels temes que seguiran prova l'amplària i profunditat del treball d'investigació per part de J. Jordá, P. M. Guillem, G. Pérez Jordá, M. Pérez Ripoll, Y. Carrión, J. Ll. Pascual o J. M. Segura, entre d'altres: les grans fosses de finalitat incerta que excaven el sediment, els resultats del C14 i la seua contradicció en alguns casos amb els materials que s'associaven inicialment a la mostra, la rabosa com un dels principals responsables dels conjunts de restes òssies de micromamífers presents al llarg de la seqüència i de manera inversa a la freqüentació per part dels humans, la importància de la tanca dels oviscaprins en la formació del depòsit, les restes vegetals i, en concret, les barbes i tiges de cereals que parlen del seu ventament als camps de conreu pròxims, l'aportació de branques de freixe per a alimentar el ramat, els botons d'ivori, etc., fins arribar als usos tradicionals ben documentats a la rodalia del Barranc de les Coves. I és ben cert que deixem de mencionar ací altres temes i col·laboradors igualment importants.

A propòsit de les ceràmiques recuperades a l'abric de la Falguera, assenyala S. B. McClure que el seu caràcter de producció domèstica contrasta amb la diversitat de les primeres matèries emprades en la fabricació, la qual cosa devia respondre a l'aprofitament de l'abric per part de diferents grups socials que devien gestionar uns territoris relativament amplis, organitzats en unitats domèstiques menors i disperses. També S. Fairén, en considerar les pintures rupestres, apunta que per les característiques del seu emplaçament en l'interior del barranc es podrien relacionar amb el control del moviment, d'uns desplaçaments que respondrien a pautes de mobilitat logística i de curt abast al voltant dels assentaments a l'aire lliure, sempre com a complement de les activitats agrícoles. Però la importància que hem de donar a aquestes pintures, de les quals M. Hernández va avançar ja un primer calc i valoració poc després del descobriment, té un segon motiu en la troballa del petit vas amb dues figures antropomorfes, que ací ens presenten Ll. Molina i P. Borja. En disposar d'un clar paral·lelisme entre les decoracions de les ceràmiques neolítiques, ens permet apropar una vegada més els anomenats arts Macroesquemàtic i Esquemàtic, de manera que el Barranc de les Coves se situaria com el punt més sud-occidental d'aquest art rupestre del primer Neolític en les comarques meridionals valencianes, com un lloc que mira ja cap a la Vall del Vinalopó o com un veritable espai de frontera.

Entre els molts altres temes d'interès, només ens detindrem ja en la qüestió de la funcionalitat de l'abric des del Neolític, relacionada amb les coves corral, d'acord amb el model que encetà entre nosaltres la cova de les Cendres, i per extensió amb la formació del paisatge agrari. La ramaderia forma part del mode de vida neolític i comporta el treball d'alimentar els animals, tot afavorint el desenvolupament de la vegetació adequada o aportant el farratge a l'estable, protecció del clima i dels depredadors, entre moltes altres tasques. Sembla clar, si atenem la grandària de les nostres comunitats neolítiques i calcolítiques, que no estem davant de grups exclusivament ramaders, amb un mode de vida nòmada, o si es vol simplement amb una mobilitat residencial. Estaríem davant d'un sistema agro-pastoral, presidit pel poblat i els camps de conreu, al voltant dels quals es desplacen els animals, d'acord amb el calendari agrícola i amb la finalitat d'obtenir d'aquests, ara per ara i principalment, carn, llet, cuiros, banyes o ossos. Però, dit això, importa molt destacar que aproximar-se als pastors i a la vida pastoral no pot reduir-se a la comparació amb els models actuals, simplement projectant-los enrere. Com ens diu ací J. Seguí, els pastors actuals i subactuals resulten de molta complexitat i s'allunyen d'un comportament uniforme. Per al seu estudi ens cal la informació arqueològica més llunyana, la recerca històrica i el treball etnogràfic. I, per ara, només podem dir que aquest últim ens informa que l'ús pastoral tradicional en la rodalia de l'abric de la Falguera devia buscar aprofitar les plantacions de cereal i rostollar els camps després de segats a l'estiu, mentre que amb l'entrada de l'hivern les possibilitats quedarien reduïdes al bosc del Carrascal. És raonable pensar una cosa semblant per als temps reculats. Però, en els intercanvis pastors-agricultors que caracteritzen la nostra ramaderia tradicional, sovint corresponia als segons el fem que el ramat deixava al lloc de tanca, i en el cas de l'abric de la Falguera i de molts altres documentats en l'última dècada, observem que les potents acumulacions de fem, almenys des del III mil·lenni aC, no es buidaven per traure'n profit. De la mateixa manera que els poblats del III mil·lenni ens ofereixen la imatge d'un medi no antropitzat, per la qual cosa deduïm que tampoc no cremaven el bosc per obrir espai a les pastures. Sens dubte, doncs, els pastors i els ramats, la terra i les pastures, tenen una història que forma part de l'estructura i dels processos de canvi de les societats, que tot just comencem a considerar.

L'excavació i estudi de l'abric de la Falguera, coordinat per O. García Puchol i E. Aura amb el grau d'intensitat i dedicació que manifesta aquest llibre, representa una aportació fonamental també en aquest punt, en mirar de bell nou aquelles societats que d'una manera o altra tingueren el Barranc de les Coves com un punt del seu itinerari. Exemple més que excel·lent de la complexitat del nostre diàleg amb la documentació arqueològica, aquest llibre representa també una fita en la recerca pluridisciplinària sobre els nostres jaciments que impulsen a hores d'ara les universitats de València i Alacant, i el Museu d'Alcoi.

PRESENTACIÓN

O. García Puchol
J.E. Aura Tortosa

Se cumplen ahora 25 años del descubrimiento del conjunto arqueológico del Barranc de les Coves y de los primeros trabajos que consistieron en la realización de una planimetría de los diversos abrigos, la regularización de los cortes de la cata del Abric de la Falguera y en la obtención de los primeros calcos de sus pinturas rupestres. Los primeros datos proporcionados por el Abric de la Falguera, fundamentalmente la presencia de ocupaciones mesolíticas en su base, aportaban un nuevo elemento a unas comarcas que han mantenido una larga tradición de estudio sobre los orígenes y desarrollo del Neolítico, fomentada sin duda por la presencia de Cova de la Sarsa y Cova de l'Or, situadas respectivamente a 8 y 25 km de Falguera.

Una década después de su descubrimiento y coincidiendo con los resultados del primer proyecto de prospección sistemática realizado en esta área sobre las primeras implantaciones neolíticas¹, se abrió una nueva etapa de colaboración entre el Museu Arqueològic d'Alcoi, la Universitat de València y la Arizona State University. Sobre estos antecedentes, lejanos y cercanos, se desarrolló un proyecto de prospección que entre 1991 y 1993 se ocupó de documentar posibles ocupaciones mesolíticas y neolíticas al aire libre. Su finalidad era completar la percepción de un panorama que hasta entonces estaba muy condicionado por la cantidad e importancia de los yacimientos ubicados en abrigos y cuevas respecto de los situados al aire libre, prácticamente desconocidos².

Por tanto, existía un objetivo común en todas estas propuestas que era recuperar información sobre la dinámica del poblamiento humano y su impacto sobre el territorio a lo largo de un proceso en el que se encadena la desaparición de los últimos cazadores recolectores y la implantación de los primeros agricultores. Siguiendo en esta misma dirección, algunos de los interrogantes surgidos en torno a la cronología de los materiales o la integridad de los yacimientos han necesitado de nuevas intervenciones de prospección, combinadas con la realización de sondeos de diferente entidad, e incluso de excavaciones en extensión, que tratan de obtener datos directos sobre algunos de los yacimientos y localizaciones³.

En este contexto, en el verano de 1998 tuvo lugar la primera de las tres campañas de excavación sistemática realizadas en el Abric de la Falguera por parte de un equipo de investigación multidisciplinar formado por miembros y estudiantes del Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València. El yacimiento reunía elementos suficientes para investigar algunas de las cuestiones antes mencionadas. De entrada, contenía una amplia secuencia temporal, que coincidía prácticamente con el desarrollo del proceso de neolitización. Por otro lado, la propia ubicación del yacimiento, en un área intermedia entre las ocupaciones del Neolítico inicial

—reconocidas a lo largo del valle del riu d'Alcoi y la vecina valleta d'Agres— y el persistente poblamiento mesolítico, documentado en la cabecera del Vinalopó. Finalmente, la obtención de datos directos sobre el poblamiento prehistórico del valle del Barxell-Polop a través del programa de prospección, permitía el contraste entre la documentación estratificada en el abrigo y la recuperada al aire libre.

La distancia que media entre estos objetivos de partida y los resultados alcanzados enmarca la investigación realizada. Conviene advertir que el estudio planteado supera el análisis de un yacimiento aislado, insertando las diferentes problemáticas que suscita en un contexto más amplio, tanto de escala microregional como de mayor alcance, al abordar diversas problemáticas que superan el ámbito local y regional. Igualmente, el marco cronológico no se limita a la Prehistoria, sino que sobrepasa la primera mitad del siglo XX, cuando el abrigo y su entorno aportan los últimos testimonios sobre su integración en las actividades tradicionales de la media montaña mediterránea.

Aunque el planteamiento del volumen difiere del de una monografía al uso, no hemos querido dejar de lado los resultados detallados de los diferentes informes y estudios efectuados por un amplio equipo de especialistas en las diferentes disciplinas. En este sentido se incluye un CD que contiene los apéndices dedicados a la cuantificación, descripción y estudio de los materiales, así como la parte gráfica correspondiente.

El volumen ha quedado organizado en capítulos que, en la mayoría de los casos, incluyen textos más breves referidos a cuestiones concretas pero vinculadas a la discusión en la que se integran. Los diferentes capítulos contienen la información recopilada en el transcurso de los trabajos de campo y las analíticas posteriores. Su valoración y contextualización ha permitido profundizar en algunos temas generales, dedicando una especial atención a la evolución de los últimos cazadores-recolectores prehistóricos, la discusión en torno a los modelos interpretativos sobre la introducción de la economía de producción en la Península Ibérica o el papel de la ganadería en las sociedades neolíticas.

Agradecimientos

—En primer lugar al Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo i Moltó d'Alcoi, por ser un verdadero centro logístico para la investigación arqueológica comarcal, tanto en lo referido al trabajo de campo, como en el posterior análisis de los materiales allí depositados. La participación del Ajuntament d'Alcoi, la de la Diputació de Alicante a través de su Museo Arqueológico MARQ, y la del departamento de Obras Sociales de la CAM (Caja de Ahorros del Mediterráneo) en la edición de este trabajo, son testimonio del interés asumido por dichas instituciones en la difusión del patrimonio cultural.

- Nuestro agradecimiento a la familia Payá Ferrándiz, especialmente a M. Pilar Payá, propietarios del Mas del Racó Payá y del Barranc de les Coves que autorizaron la realización de las tres campañas de excavación que fueron financiadas por la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana.
- Josep Maria Segura Martí, Director del Museu Arqueològic Municipal Camil Visedo i Moltó d'Alcoi, ha ofrecido una vez más su colaboración y trabajo, al igual que José H. Miró Segura. Cristina Reig Seguí se ha encargado de la larga tarea de las correcciones y revisiones.
- Bertila Galván, directora de las excavaciones en El Salt, nos ha permitido referenciar algunos hallazgos de las capas más superficiales del yacimiento.
- Bernat Martí Oliver aceptó la redacción del prólogo de este trabajo.
- Igualmente, expresamos nuestro sincero agradecimiento a todos aquellos estudiantes de licenciatura y de postgrado, procedentes de diferentes universidades e instituciones, que han participado en las distintas campañas de excavación en el abrigo: Sarah B. McClure, Mª. José Noaín Maura, Vicente Tamarit Fernández, Xesco Duarte Martínez, Jeroni Valor Abad, Llúcia Silvestre Miró, Anna García Barrachina, Magdalena Gómez Puche, Santiago Vidal Tormo, Ben Wallace, Faye Winter, Mª Ángeles Adillo Pardo, Pau García Borja, Didac Román i Monroig, Joan Palmer Broch, y Luís María Mesa Caballero.
- Y por supuesto a todos-todas los autores: su esfuerzo conjunto ha propiciado el que, finalmente, puedan ser presentados los resultados de la investigación realizada.

¹ Proyecto de prospección sistemática “La transición neolítica: el origen del hábitat estable en poblados” (Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana), dirigido por Joan Bernabeu.

² Proyecto: “Epipaleolithic and Neolithic economy and settlement in the western Mediterranean. A regional approach to understanding the transition to domestication economies”, 1991- 1993, National Science Foundation bajo la dirección de C. Michael Barton, Joan Bernabeu y J. Emili Aura.

³ Proyectos “Holocene Land Use Dynamics in the Western Mediterranean: A Regional Approach to the Transition to Domestication Economies”, financiado por National Science Foundation, investigador principal: C. Michel Barton, desarrollado durante los años 2000-2003, y “Arqueología y Sistemas de Información aplicados al diseño y gestión de parques regionales; Subproyecto: Intervención arqueológica y puesta en valor del patrimonio. Arqueología y Medio ambiente de los primeros agricultores (AMAPA)”, financiado por CICYT-FEDER (ref. 1FD97-1207-C02-01), investigadores principales: Joan Bernabeu y Josep Bernabeu, desarrollado durante los años 2000-2002.

En este marco se circunscriben también los sondeos y catas efectuados en el Barranc de l'Encantada (Beniarrés, Alacant) (García Puchol et al., 2002), y l'Albufera de Gaianes (Alacant). Las excavaciones en curso de realización en el yacimiento neolítico al aire libre del Mas d'Is (Penàguila, Alacant) (Bernabeu et al., 2003) y las intervenciones practicadas hasta la fecha en el yacimiento neolítico al aire libre de l'Alt del Punxó (Muro de l'Alcoi, Alacant) (García Puchol y Molina Balaguer, 1999; García Puchol y Barton, 2004).